

EKONOMİ

Prof. Dr. Kamil ALAKUŞ

OMÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi

İstatistik Bölümü

Samsun-2020

II. BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR

II.1. Giriş

Her bilim dalının kendine has bir dili ve simgesi vardır. Ekonomide kullanılan kavramların çoğu günlük konuşma dilinde de kullanılmaktadır. Bununla birlikte bu kelimelerin ekonomi dilinde özel anlamı vardır. Bu nedenle temel bazı ekonomik kavramların bilinmesi izleyen konuların daha iyi anlaşılması bakımından büyük yararlar sağlayacaktır.

II.2. İhtiyaçlar ve Özellikleri

İhtiyaç, karşılandığında haz ve doyum; karşılanmadığında ise acı ve üzüntü veren bir duygudur. İhtiyaçlar şiddetine göre, **zorunlu** ve **zorunlu olmayan** ihtiyaçlar olarak iki gruba ayrılırlar.

Zorunlu ihtiyaçlar, insan yaşamının devam ettirebilmesi için gerekli olan hava, su ve gıda gibi karşılanması zorunlu olan gereksinimlerdir. Diğer taraftan karşılanmaları hayati olmayan, ancak giderildikçe insanlara zevk veren eğlence, seyahat etme ve müzik dinleme gibi ihtiyaçlar ise zorunlu olmayan ihtiyaçlardır.

Zorunlu ve zorunlu olmayan ihtiyaçları, birbirinden kesin olarak ayırmak mümkün değildir. Zira ihtiyaçların derecesi ve şekli, insanların yaşadığı toplumun yapısına, yaşına, cinsiyetine, sosyal sınıfına ve mesleğine göre değişiklik gösterebilir.

İhtiyaçların çeşitli özellikleri ayırt edilebilir. Her şeyden önce insan ihtiyaçları sonsuzdur. Şöyle ki insanların tatmin etmek istedikleri çok sayıda ihtiyaçları vardır. Ayrıca da bu ihtiyaçların bir bölümü periyodiktir. Örneğin, acıkma gibi.

İhtiyaçlar, şiddet bakımından farklılık gösterir. İnsanların bazı ihtiyaçlarının şiddeti diğer ihtiyaçlarına nazaran daha fazla olabilir. Genel olarak zorunlu ihtiyaçlar zorunlu olmayanlarla karşılaştırıldığında daha şiddetli olduğu görülür. İnsanların ihtiyaçlarının şiddet bakımından farklılık göstermesi, insanların daha rasyonel davranmalarını zorunlu hale getirir. Bu sade insanlar, ihtiyaçlarını gidermek amacı ile bir sıralama ve tercih yapmak durumunda kalırlar.

Karşılandıkça ihtiyacın şiddeti azalır. İhtiyaçların karşılanmasına ara vermeden devam edildikçe belli bir aşamadan sonra söz konusu ihtiyacı gideren şeylerin tüketimi insana haz yerine ıstırap ve acı verebilir. Özellikle yeme ve içme gibi biyolojik ihtiyaçlar buna örnek gösterilebilir.

Bazı ihtiyaçların karşılandıkça şiddeti artar. Başlangıçta zorunlu olmayan bir ihtiyaç düzenli olarak giderildikçe söz konusu ihtiyacın şiddeti artabilir. Zira bu düzenli tatmin süresince ihtiyaç alışkanlık haline gelebilir. Sigara tiryakiliği veya alkol bağımlılığı gibi ihtiyaçlar, karşılandıkça şiddetlerinin artmasına örnek gösterilebilir.

İhtiyaçlar veya ihtiyaçların karşılanmasına yarayan araçlar ikame edilebilir. İhtiyaçların bir bölümünün karşılanması ile diğer bir bölümünün karşılanmasından vaz geçilebilir. Örneğin, insanlar müzik dinlemek yerine sinemaya giderek boş zamanlarını değerlendirebilir. Yine insanlar, aynı ihtiyacı belirli bir mal yerine başka bir malla karşılama yoluna da gidebilirler. Bunun nedeni de aynı ihtiyacı karşılayacak benzer mal ve hizmetin olmasıdır. Örneğin, meyve yeme ihtiyacını çeşitli meyveler yiyerek karşılamak mümkündür.

II.3. Mal ve Hizmetler

İhtiyaçları karşılama özelliği olan fiziksel varlıklara **mal** denir. Örneğin, susama ve acıkma gibi ihtiyaçlar su ve yiyecek gibi mallarla karşılanır. İhtiyaçları gidermesine karşın maddi özelliği olmayan şeylere de **hizmet** denir. Örnek vermek gerekirse tıraş olma ihtiyacı olan bir kişinin kuaföre gitmesi halinde kuaför bu kişiye maddi bir şey vermez. Aksine saçını ve/veya sakalını keser. Birey bu hizmet sonucu daha güzel bir saç ve/veya yüze sahip olacağından tıraş ihtiyacını karşılamış olur. Sonuç olarak, hizmetler insan ihtiyaçlarını karşıladığı halde maddi özelliği bulunmamaktadır.

Hizmetleri iki alt gruba ayırmak mümkündür. Bunlar; **kişisel** ve **ticari** hizmetlerdir. Örneğin, kuaförler, hizmetçiler, dişçiler ve doktorların sundukları hizmetler kişisel olduğu halde bankacılık, ulaşım, ticaret, sigorta ve iletişim ticari hizmetlerdendir. Ekonomide mal kavramı, genel olarak mal ve hizmetleri tümüyle temsil etmek anlamında kullanılır.

II.3.1. Malın Özellikleri

Malların bazı genel özellikleri vardır. Bu özellikler incelendiğinde mal kavramı daha iyi anlaşılır.

a) Mal, insan ihtiyaçlarını gidererek fayda sağlar. Fayda bu manada göreceli ve sübjektiftir. Örneğin, Türkiye’de yaşayan insanlar için faydalı olduğuna inanılan bir mal, başka ülkelerde yaşayan insanlar için faydalı olmayabilir.

b) Ekonomik malların bir değeri vardır. Ekonomik malların bir değeri vardır ve elde edilmesi için belirli bir bedel ödemeyi gerektirir. Böyle olsa da bir malın değeri farklı biçimlerde tanımlanabilir. Örnek vermek gerekirse kimileri malın değerini üretim maliyetleri cinsinden belirlerken kimileri de sağladığı fayda ile belirler.

II.3.1. Malın Çeşitleri

a) **Ekonomik ve Serbest Mal:** Malları çeşitli özelliklerine göre sınıflamak mümkündür. Bunlardan ilki **serbest ve ekonomik mal** ayırımıdır. **Ekonomik mal**, elde edebilmek için mutlaka belli bir çaba harcanması veya bedel ödenmesi gerek maldır. Bunun nedeni de bu tür malların, her istenildiğinde doğadan serbestçe sağlamanın mümkün olmamasıdır. Örneğin, ekmek, akaryakıt, şeker vb. gibi mallar ekonomik maldır. **Serbest malla**, doğada her istenildiğinde bulunabilen ve çaba gerektirmeden elde edilebilen mallardır. Bilinçsizce soluduğumuz hava, pınar kenarındayken su serbest mallara örnektir.

b) **Tüketici ve Üretici Malları:** Ekonomik mallar, tüketici ve üretici mallar olarak iki gruba ayrılmaktadır. **Tüketici malları**, tüketicinin ihtiyaçlarını doğrudan karşılayan mallardır. Bu açıdan bakıldığında bu mallara **nihai** mal da denir. Bu tür mallar, er veya geç kullanılma durumundadırlar. Ekonomik mal olma özelliğini yitirdikleri anda yok olurlar. Yiyecekler ve elbiseler bu tür mala örnek teşkil ederler. **Üretici malları** ise diğer üretici malları ya da tüketici malları üretmede kullanılan mallardır. Örnek vermek gerekirse bir makine, makinenin çalışmasını sağlayan yakıt, makineyi kullanan işçinin hizmeti, durduğu bina birer üretici mal konumundadır. Bu mallara **sermaye malları**, **yarı mamul mallar** ve/veya **hammadde**ler gibi isimler de verilmektedir. Bir mal kullanımına bağlı olarak üretici veya tüketici mal olabilir. Örneğin, bir binek otomobil gezinti için kullanılabileceği gibi bir satış elemanı tarafından da kullanılabilir. Birinci durumda bir tüketici mal konumunda iken ikinci konumunda ise üretici mal konumundadır.

c) **Dayanıklı ve Dayanıksız Mallar:** Tüm mallar faydalı yaşam uzunluğunu yansıtmak üzere **dayanıklı** ve **dayanıksız** mallar olabilir. **Dayanıklı mallar** elde edildikten sonra uzun süre fayda sağlayan mallardır. Örneğin, buzdolabı, çamaşır makinesi, otomobil gibi mallar aslında tüketilmez Tüketilen o malın sağladığı yarardır. Şöyle ki yiyecekleri sağlıklı bir şekilde saklamak, çamaşırları temizlemek ve seyahat etmek gibi özelliklerinden yararlanılır. **Dayanıksız mallar** ise fayda sağladığında yok olan veya biten mallardır. Örnek vermek gerekirse mum, ekmek, şeker, yakıt vb. gibi mallar dayanıksız mallardır. Ekonomideki dayanıksız mal kavramı, güncel dilde kolayca bozulan dayanıklı mal kavramı ile karıştırılmamalıdır. Kötü yapılmış ve kolayca kırılabilen koltuk güncel yaşamda dayanıksız olarak adlandırılır. Ancak ekonomi sınıflaması bakımından çok dayanmasa da dayanıklı mal sınıfında yer alır.

II.4. Fayda, Değer ve Fiyat

II.4.1. Fayda

Fayda, bir kişinin bir malın tüketiminden elde ettiği doyumdur. Örneğin, susamak bir ihtiyaç, su da bu ihtiyacı giderdiği için bir faydaya sahiptir. **Bir mal ve hizmetin faydası**, o mal veya hizmetin bir ihtiyacı giderme özelliğidir. Ekonomideki fayda kavramı ile günlük dildeki anlamı belli açılardan ayrılık gösterir. Bir şeyin faydalı olabilmesi için ahlak veya yasalara uygun olması gerekmez. Önemli olan fayda sağlayan şeyin ihtiyacı giderme özelliği olmasıdır. Bu manada kokain kullanmak, yasalarca kullanılması yasak olsa da uyuşturucu bağımlısı bir kişi için faydalıdır. Ekonomide fayda, toplum tarafından genel kabul gören bir kavram olmayıp objektiftir. **Ekonomik fayda** ise sübjektif olup kişiden kişiye değişen bir kavramdır.

II.4.2. Değer ve Fiyat

Herhangi bir al veya hizmetin değeri, o mal veya hizmetin fırsat maliyeti cinsinden ölçülür. Örnek vermek gerekirse birey, bir pantolon alacak parayı kazanmak için sekiz saat çalışmaya razıdır. Öyle ise pantolonun o kişiye göre değerinin sekiz saatlik çalışma olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında **değer**, belli bir mal veya hizmetin, diğer mal veya hizmetlerle **değiştirilebileceği oran** demektir.

Değeri olan her mal veya hizmetin bir ihtiyacı giderme özelliğinin olduğu unutulmaması gereken noktadır. Buna karşılık ihtiyacı karşılayan her malın, bir değeri olmayabilir. Örneğin, hava bir ihtiyacı karşılar, ancak biraz önce açıkladığımız manada bir değere sahip değildir.

Gerçek yaşamda bir malı elde etmek için karşılığında mutlaka başka bir mal verilmez. Yani her zaman malları mallarla değiştirmek mümkün olmaz. Bunun için para kullanılır ve bu malların değeri para ile ifade edilir. Mal ve hizmetin standart para birimi cinsinden ölçülen değeri, **fiyat** olarak tanımlanır.

II.5. Üretim ve Üretim Faktörleri

Üretim, fayda sağlama faaliyeti olarak tanımlanabilir. Üretim söz konusu olduğunda, çiftçi, fabrika işçisi, sürücü, doktor veya aktör vb. arasında ayırım yapılmaz. Gerçek yaşamda üretim, şeylerin yapıldığı, imal edildiği veya fabrikalaştırıldığı bir süreç olarak düşünülür. Günlük tanımlı bile üretimin temel elemanları hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. **Üretimin temel elemanları; a) Girdilerin çıktıya dönüştürülmesi ve b) Farklı girdilerin bir bileşimi olan çıktıdır.**

Üretken faaliyetlerin temel özelliklerini göz önünde tutarak **üretimi**, kıt malların faydasını artırmak veya yararlı hizmetler sunmak için **harcanan tüm çabalar olarak tanımlamak mümkündür**. Bir diğer deyişle **üretim, ihtiyaçları gidermek için fayda sağlanmasıdır**. Dolayısı ile mal ve hizmet sağlanması, ekonomist açısından üretimdir. Üretici malları ve ticari hizmetlerin kullanımını sağlayan üretimin temel amacı, tüketici malları ile kişisel hizmetler sağlayarak fayda elde etmektir.

Üretim faaliyeti ile **şekil, yer, zaman ve mülkiyet faydası sağlanır**. **Şekil faydası**, malların kimyevi ve fiziksel yapılarının değişmesi ile; **yer faydası** malların daha çok bulunduğu bir yerden daha az bulunduğu bir yere taşınması ile; **zaman faydası**, malların en fazla istendikleri zaman hazır bulundurulması ile ve **mülkiyet faydası** da malların onlara en fazla değer veren kişi ya da kişilere ulaştırılması ile sağlanır.

Üç çeşit üretimden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki doğada hazır bulunan malların üretimi ile ilgili olan **birincil üretimdir**. Kömür altın, kurşun, ham petrol, çiftçilik ve balıkçılık bu tür üretime örnek oluşturmaktadır. İkinci üretim türü ise **ikincil üretimdir**. İkincil üretim, birincil üretim sonucunda elde edilen ürünlerden karmaşık ürünlerin elde edilmesidir. Mühendislerin, dekoratörlerin, halıcıların, seramikçilerin ve çelik işçisinin gerçekleştirdiği üretimler ikincil üretimin bazı örnekleridir. Nihayet üçüncü üretim **hizmet üretimidir**. **Hizmet üretimi, ticari ve kişisel hizmet üretimi olarak ikiye ayrılır**. Toptancılık, perakendecilik, sigortacılık ve ithalat-ihracatçılık ticari hizmet üretiminin çeşitli örnekleri iken doktor, diş hekimi, hemşire, öğretmen ve güvenlik görevlileri gibi kişilerin sunduğu hizmetler ise kişisel hizmet üretiminin bazı örnekleridir.

Üretim faaliyetlerinin biraz önce açıklanan dört farklı faydayı sağlayabilmesi için bazı kaynaklara ihtiyaç vardır. **Bu kaynaklara üretim faktörleri denir**. Ekonomide **üretim faktörleri; toprak, emek, sermaye ve girişimcilik olarak sınıflandırılır**.

Doğada mevcut tüm doğal kaynaklar, toprak içerisinde yer alır. **Bir üretim faktörü olarak toprak denildiğinde, sadece tarım alanları değil, mineral kaynakları, atmosferdeki gazlar, ormanlar ve okyanuslar gelmelidir**. Toprağın kullanımı karşılığı yapılan ödemelere **rant** denir.

Emek (işgücü) çok geniş bir kavramdır. Ekonomist açısından **emek, mal ve hizmet üretiminde kullanılan kişinin tüm fiziksel ve zihinsel yeteneklerini belirlemek için kullanırlar**. Öğretmen, profesyonel futbolcu ve nükleer fizikçi emek grubu içerisine girer. Emek tanımı içerisinde insanların girişim yetenekleri yer almaz. **Emek**, belli bir zaman içerisinde çalışmak için ayrılan zaman ile ölçülür. Emek hizmeti karşılığında yapılan ödemelere **ücret** denir.

Sermaye, üretim için girdi olarak kullanılan üretici malları ile tüketicilerin ellerinde olmayan tüketici malları stoklarından oluşur. Gerçekte, **geçmişte üretilmiş ancak tüketilmeyen herhangi bir mal bugün sermayeyi temsil eder**. Sermaye insan yapımı bir kaynak olduğundan insanların bugün sermaye üretimi için ayırdıkları kaynakları, gelecekte artırmaları mümkündür. **Ekonomist açısından sermaye**, reel, fiziki ve insan yapımı üretici faktörler olarak **tanımlar**. Finansal varlıklar bu tanım içerisinde yer almaz. Sermayenin kullanımı sonucu yapılan ödemeler **faiz** denir.

Girişimcilik, toprak, emek ve sermaye gibi kaynakları kullanarak mallar üretmek, yeni iş imkânları oluşturmak ve mevcut işleri yapmada yeni yöntemler geliştirmek için bazı insanların sahip olduğu özel yetenektir. Girişimci diğer kaynakları kullanma karşılığı ücret, faiz, ve rant ödedikten sonra kalan parayı geliri olarak tutar. Bur paraya **kâr** denir. **Kâr, girişimcinin iş riski alma, üretken kaynakları organize etme ve yeni buluşları ortaya koyma karşılığında aldığı bir ödüdür**.

II.6. Ekonomik Birimler

Ekonomistler, ekonomik birimleri üç gruba ayırırlar. Bunlar: **hane halkı, firmalar ve devlettir**. Her ekonomik birim, insanın yaşamındaki rolünden ziyade ekonomik fonksiyonlarını tanımlar. Bu nedenle bir insan gün boyunca bu ekonomik fonksiyonlardan birden fazlasını gerçekleştirebilir.

Hane halkı, aynı çatı altında yaşayan ve ortak finansal kararlar alan tün insanlar olarak tanımlanır. Hane halkları, üretilen mal ve hizmetlerin tüketicisi ve üretici kaynakların sahibi veya arz edicisidir. **Tüketici olarak hane halkı**, firmalar tarafından üretilen mal ve hizmetleri satın alır. Tüketicilerin satın aldıkları mal ve hizmetlerin miktarı sınırlı gelirleri, mal ve hizmet fiyatlarınca kısıtlanır. Tüketici, belli bir satın alma gücü ile harcadığı her liradan mümkün olduğu kadar fazla doyum elde etmeye çalışır. **Faktör sahibi olarak hane halkı**, sahip olduğu faktörleri veya kaynakları firmalara satar ve bu şekilde gelirini en büyükmeye çalışır.

Firmalar, üretici kaynakları kullanan ve ne üretileceğini kararlaştıran şahıs şirketinden devlete kadar bütün üretici birimlerdir. Firmalar, diğer firmalara, hane halklarına veya merkezi otoriteye (devlete) sattığı malları üretmek için üretim faktörlerini kullanan birimlerdir. Firmaların ekonomi oynadıkları başlıca **iki rol vardır**. Bunlar, üretim faktörlerini satın alma ve ürettikleri malları satmaktır.

Devlet, firmalar tarafından üretilen malların bir kısmını satın alır. Hane halklarının gelirlerinin bir kısmını vergi olarak toplar. Devlet, ayrıca çeşitli mal ve hizmetleri bizzat

üretebilir. Bunların yanında mülkiyet haklarını düzenler ve özellikle firmaların faaliyette bulundukları piyasalar ile ilgili düzenlemeleri yaparak; firmalar, tüketiciler ve kaynak sahipleri ile ilgili tüm düzenlemeleri hayata geçirir.